

Митрополит виступив лише «внемлющим», який сприймає все означене як належне. Він не говорив у відповідь, сам не акцентував на всіх означених образах, він їх сприймав. Фактично «сакрум» Софії «відкривали» новому митрополиту його хранителі – софійське священтство, а він його «сприймав». Це, знову таки, був вагомий «жест» сакрального штубу, який адекватно розуміли всі його учасники. Тож історик знову постає перед нетрадиційним джерелом – жестом і церемонією, яка своєю дією промовляє до очевидців, сучасників і до майбутнього. Дешифровка цієї дії є складною для світського історика, але вона не може бути проігнорована, особливо якщо мова йде про життя Церкви, її священства та ієрархії.

Список використаних джерел

1. Высокопреосвященный Владимир, митрополит Киевский и Галицкий // КЕВ. – 1915. – Часть неофициальная. – №49. – С.1143–1146.
2. Епископ Василий. Речь при встрече в Киево–Софийском кафедральном соборе 22 декабря 1915 г. Его Высокопреосвященства, Высокопреосвященнейшего Владимира, митрополита Киевского и Галицкого // КЕВ. – 1916. – Часть неофици. – №1. – С.1–3.
3. Из епархиальной хроники: Прибытие в Киев Высокопреосвященного Владимира, митрополита Киевского и Галицкого // КЕВ. – 1916. – №1. – Часть неофициальная. – С.13–17.
4. Киевские епархиальные ведомости. – 1915. – Часть официальная. – №49. – С.507–508.
5. Корольков И.Н. Блаженной памяти священномученика Владимира, митрополита Киевского / Корольков И.Н. – К., 1918. – С.21–22.
6. Памяти убиенного митрополита Киевского Владимира. Священный Собор РПЦ. Деяние 85–ое, 15 (28) февраля 1918 г. // Прибавления к «Церковным ведомостям». – 1918. – №9–10. – С.344–345.
7. Первое богослужение в Киево–Софийском кафедральном соборе Высокопреосвященного митрополита Владимира в звании митрополита Киевского // Там само. – С.17–19.

Козлов Д.В. Первая проповедь Киевского митрополита Владимира (Богоявленского) в Софийском соборе: программные инективы

Рассматривается направления пастырской деятельности митрополита Владимира (Богоявленского), анонсированные им в первой речи в кафедральном соборе. На фоне исторических обстоятельств анализируются акценты архипастырской проповеди и символизм встречи нового архиерея.

Ключевые слова: Собор Св. Софии, митрополит, проповедь, программные инективы.

Kozlov, D.V. First sermon of Metropolitan Vladimir of Kiev (Bogoyavlensky) in the Cathedral of St. Sophia: program theses

The article discusses the direction of the pastoral activity of Metropolitan Volodymyr (Bogoyavlensky), announced by him in the first speech at the Cathedral. Against the background of the historical circumstances are analyzed accents his archpastoral sermon and symbolism of the meeting of the new bishop.

Key words: Cathedral of St. Sophia, Metropolitan, sermon, program theses.

УДК 94(477)

Жолоб М.П.

Громади віруючих етнічних меншин України напередодні більшовицького перевороту 1917 р.

Розглянуто особливості функціонування релігійних громад сформованих представниками етнічних меншин підросійської України напередодні більшовицького перевороту 1917 р.

Ключові слова: релігійна організація, релігійна громада, етнічна меншина, іудеї, католики, православні, старообрядці, протестанти, меноніти, поляки, німці.

До складу Російської імперії входило чимало корінних народів. Разом з тим за різних обставин протягом тривалого часу на землі, котрі поступово приєднувала до себе Росія потрапляли представники інших народностей, батьківщина яких знаходилася далеко від нової оселі. Серед переселенців, що знайшли свій новий дім на території тієї частини сучасної України, що на початку ХХ ст. входила до складу Російської держави слід виділити німців, болгар, греків. До того ж, ще з часів коли українські землі знаходилися під владою Речі Посполитої тут залишилось багато поляків та євреїв, які переважно мешкали в містах. Та все ж найбільш чисельну етнічну меншину в Україні, утворювали представники титульного народу імперії, які, проте, самі себе нею природно не вважали. До того ж малороси, як тоді називали українців, на офіційному рівні, з акцентом на певні відмінності, теж визнавалися росіянами. Самобутність кожної з етнічних меншин визначали специфічні традиції, що тісно перепліталися з релігійними практиками. Вони допомагали представникам того чи іншого народу не втратити власну самоідентифікацію та запобігали асиміляції.

Метою дослідження є виявлення особливостей функціонування релігійних організацій та їх структурних одиниць, релігійних громад, етнічних меншин українських земель в контексті формування полікультурного складу населення південно-західних територій Російської імперії.

Окремі аспекти даного питання знайшли своє відображення в працях таких істориків: А.Безносова [1], В.Гонзуленка [3], Ю.Поліщука [16], Н.Рубльової [19;20] та ін.

Напередодні Першої світової війни у 1914 р. на українських землях Російської імперії проживало 1390 тис. римо-католиків, серед яких близько 800 тис. були поляками [6,с.168]. Польське населення України переважно походило від переселених в ХVIII ст. польськими магнатами селян із Мазовії та дрібної шляхти, яка колонізувала спустошені війнами «креси» та протиставляла себе «хлопам», тобто українцям і полякам–мазурам [24,с.271]. Відчутного удару зазнало польське населення України внаслідок поразки польського національно-визвольного повстання 1830–1831 рр., оскільки царський уряд конфіскував маєтки польських поміщиків – учасників повстанського руху. Внаслідок цього чимало поляків, які втратили своє майно переселилися до великих міст – Києва, Одеси, Харкова, Миколаєва та інших. За переписом Російської імперії 1897 р., у містах України їх налічувалося 30,3% [12,с.39]. До того ж в Україні мешкало біля 0,5 млн. німців [2,с.294]. Їх п'ята частина теж формувала католицькі громади, які були переважно сконцентровані на півдні країни та Донбасі [1,с.329].

До більшовицького перевороту 1917 р. Римо-католицька церква (РКЦ) мала прилаштовану до імперського адміністративного устрою структурну мережу. Управління парафіями здійснювалося або через деканати – групи парафій на чолі зі старшими священниками–деканами, або безпосередньо єпископом. На Правобережжі і півдні України в кожній губернії функціонувало близько 100 парафіяльних костьолів. Так, зокрема на Поділлі існувало 97 парафіяльних костьолів [19,с.311]. В проміжку між 1860 р. і 1914 роком, кількість католиків на кожному з цих приходів в середньому збільшилася з 2103 до 3090 чоловік, а на одного священика припадало 2462 віруючих [13,с.62].

Лівобережжя входило до складу Могилівської архієпископії. Парафії цього регіону були нечисленними і на загал нараховували не більше 20 тис. віруючих. Католицькі громади були лише у найбільших містах (Харків, Чернігів, Полтава, Суми, Ніжин, Кременчук).

На південь України поширювалася юрисдикція Тираспольської дієцезії, до парафій якої належало 200 тис. віруючих, чимало з яких, так само як і місцеве духовенство (близько 100 патерів), була етнічними німцями [19, с. 312]. Збільшеною кількістю католиків в цьому регіоні сприяв, наприкінці XIX ст., приріст польського населення. Так, згідно із загальним переписом населення 1897 р., в південних губерніях Російської імперії католиками називали себе близько 53 тис. поляків, в тому числі в Херсонській губернії – 30,9 тис. чол., в Таврійській – 10,1 тис., чол., в Катеринославській – 12,3 тис. чол. Серед особливостей польської католицької громади півдня України слід вказати, як уже згадувалося, на перевагу міського населення (на відміну від Правобережної України, де переважало сільське населення). Так, на Херсонщині жителями міст були 80% польських католиків губернії. В Катеринославі 1914 р. їх проживало 10 тис. На 1909 р. у Миколаєві, Маріуполі та Херсоні мешкало понад 3 тис. поляків у кожному, в Харкові проживало 7 тис. Особливо інтенсивно польське населення збільшувалося в Одесі. 1913 р. в місті їх проживало близько 26 тис. Діяльність католицьких громад на території півдня України відзначалася в першу чергу етнонаціональним забарвленням. Проте треба зазначити, що життя у місті породжувало соціальну диференціацію населення, яка разом з полінаціональним складом католицького населення позначалася на становищі РКЦ в регіоні, оскільки не існувало тісної взаємодії та порозуміння як між етнічними групами взагалі, так і всередині кожної спільноти [3, с. 167].

Майже всю Правобережну Україну охоплювала Луцько–Житомирська дієцезія. Число католиків у ній становило понад 760 тис. осіб, серед яких крім поляків та німців були ще й українці. Паства РКЦ на Правобережжі, де багато католиків проживали в сільській місцевості, зокрема навколо Бердичева, Шепетівки, Вінниці, Могилева–Подільського відзначалася високим ступенем релігійності, згуртованості навколо костелів, дисциплінованості, відданості своїм духовним наставникам. Та її частина, що належала до елітарних прошарків населення – великих землевласників, аристократів, підприємців, урядовців, інтелігенції – служила надійною опорою своїй церкві, надаючи їй всебічну допомогу. Густа мережа костелів на Поділлі, Волині і Київщині була збудована й утримувалася переважно коштом навколишніх землевласників. 98% священників РКЦ в цьому регіоні складала етнічні поляки. Римо–католицьке духовенство становило зовсім нечисленну групу, проте його вплив і авторитет були незрівнянно більшими, а коло обов'язків не обмежувалося суто пастирськими функціями. Досить часто ксьондз був лідером не тільки у своїй парафії, але й у всьому селі, а його садиба перетворювалася на центр громадського і культурного життя [19, с. 31; 20, с. 343]. Католицькі віруючі однієї громади часто були розпорочені по багатьох селах та хуторах, віддалених від костелу. Так, наприклад, Георгбурзька римо–католицька громада с. Дудникове на Запоріжжі об'єднувала жителів навколишніх населених пунктів – колоній Дудникове, Московки, Єлизаветівка, Єгорівка. Тому віруючі відвідували його не настільки часто, як це для них було бажаним, а лише на великі свята чи значні події [5, с. 143].

Більшість німців України (близько 80%) були протестантами, які проживали на Волині та півдні України. Найбільшою протестантською релігійною організацією до якої належали німці була Євангелічно–лютеранська церква, наступною за чисельністю йшла секта менонітів. Їхні громади поділялися на братські та церковні. Невелика група вихідців з менонітів сповідувала адвентизм [1, с. 329].

Після ліквідації Запорозької Січі та завоювання Кримського ханства на кінець XVIII ст. в Російській імперії особливо гостро постало питання колонізації Приазов'я та Причорноморських земель, яке царська влада намагалася в даний спосіб вирішити за рахунок іноземних переселенців. Тож, протягом 1762–1763 рр. Катерина II підписала документи в яких поселенців із Німеччини, Голландії та інших країн Європи було закликано переселитися до України.

Іноземні колоністи – німці, голландці, болгары, греки почали перетворювати дикі степи в культурні землеробські райони. Серед переселенців була значна кількість релігійних сектантів, бо на той час у Німеччині ще продовжувались гоніння на різно-

манітні й численні секти. Це були протестантські об'єднання, велику кількість яких становили меноніти. Вони були послідовниками протестантської секти, що виникла в Нідерландах десь у 30–40-ві роки XVI ст. і засновником якої вважається Менно Симоне. Меноніти розраховували знайти в Росії пристанок для вільного влаштування життя на засадах свого віровчення [8, с. 7].

Сформовані на теренах Західної Європи віросповідні традиції були перенесені ними в Російську імперію і знайшли тут досить сприятливі умови для подальшого розвитку. Розуміючи особливу роль релігійного чинника у житті суспільства, самодержавство, при розробці переселенської політики, цьому аспекту приділяло максимальної уваги. Усім колоністам – будь-то меноніти, лютерани чи представники інших конфесій – гарантувалися належні умови організації релігійного життя, толерантне ставлення до їхньої віри. Адаже задоволення віросповідних потреб розглядалося царським урядом як дієвий механізм закріплення колоністів на освоєних землях.

На середину XIX ст. меноніти становили четверту частину німецького населення та третину всіх протестантів півдня України. Вони сформували тут компактні три анклавні: Хортицьку і Маріупольську округи в Катеринославській губернії та Молочанську в Таврійській губернії.

Основною формою соціальної й релігійної організації менонітів була община. Її життям керували духовні старшини та проповідники, які обиралися з-поміж членів громади й обіймали свої посади довічно. Представники цієї духовної еліти користувалися в спільноті віруючих великою владою: розв'язували спірні питання, визначали покарання за провини, мали право виключати з общин тих, хто порушував її моральні норми.

Меноніти суворо дотримувалися принципів своєї віри. Внутрішньообщинні й сімейні стосунки, трудово етика, оформлення житла та одяг – усе це так чи інакше мало на собі відбиток їхніх релігійних уявлень. Будівлі та паркани фарбувались у синій колір. Богослужіння відбувалося у першій половині дня, молитва проходила мовчки. Навертали в віру представників інших конфесій заборонялося. Меноніти відзначалися особливою охайністю, стриманістю, працьовитістю.

Характерною рисою релігійного життя колоністів на півдні України була толерантність – як у самих колоніях, так і у ставленні до корінного населення.

Німці–лютерани чисельно переважали серед колоністів Херсонської губернії. Незначна їх кількість проживала на Катеринославщині (компактні поселення лютеран – колонії Фішерсдорф, Йозефсталь – були розташовані поблизу губернського центру) [2, с. 59].

Організаційний устрій Лютеранської церкви в Російській імперії набув впорядкованого вигляду з прийняттям Статуту 1832 р. На чолі Євангелічно–лютеранської церкви Росії знаходилася Генеральна консисторія в Санкт–Петербурзі під керівництвом духовного суперінтенданта – єпископа та світського президента. Окремі общини об'єднувалися в приходи, приходи в пробста, пробста – в консисторіальні округи, котрих на території імперії (не рахуючи Прибалтики) було два – Московський та Петербурзький. На Україну поширювалася юрисдикція останнього до якого належали громади Чернігова, Києва, Полтави, Херсона, Катеринослава, Таврії, Волині та Поділля [9, с. 46].

Центр культурного та економічного життя європейського єврейства XVI ст. перемістився з країн Європи на Схід – до Польщі та Литви включно з їхніми українськими землями. Центральну роль у житті єврейської громади відігравала синагога (в перекладі з грецької – «зібрання»), що слугувала молитовним домом, осередком вивчення іудаїзму й місцем вирішення найрізноманітніших питань загального зацікавлення. Розподіл місць у синагозі відбивав соціальну ієрархію. Уздовж східної стіни сиділи найбільш поважні люди – рабин, знавці Талмуда, заможні євреї. Щодалі поважність місць зменшувалася, а біля західної стіни розташовувався нужденний люд [11, с. 264, 285]. Єврейська релігія з специфічним для неї консерватизмом, великою кількістю казуїстичних нагромаджень, деталізацією та суворим формалізмом, наштотувувала віруючого єврея на ряд запитань, тож для їх вирішення в кожній єврейській громаді існував рабин, який крім функцій релігійного керівника виконував ще й роль консультанта [18, с. 330]. У XVIII ст. на Волині та Поділлі серед єврейського населення виник і набув поширення релігійний рух, що став відомий як хасидизм. Він був спрямований

проти прищеплюваних рабинами формалізму, схоластики та наполягав на пріоритеті простої щирої віри та святості у повсякденному житті [11, с.264,267]. З боку ортодоксального рабинату й вищих станів єврейства хасидський рух із самого початку зустрів відвертий опір. Із часом протиборство між ортодоксальним іудаїзмом та хасидизмом ослабло. Згодом обидві течії знайшли шляхи мирного співіснування, хасидизм став рівноправною складовою ортодоксального іудаїзму. Хасиди переважно молилися дома, а не в синагогах. Для молитви щосуботи і в свята вони одягали білий одяг. Своєрідним способом хасиди створювали молитовний настрій: співали, кричали, скакали, качалися на підлозі, аби позбутись сторонніх думок. Для хасидів характерним було поклоніння праведникам і провидцям (цадикам), а не дотримання чисельних рабинських настанов [21, с.94,106]. Введення царським урядом у 1796 р. дискримінаційної «смуги осілости» (іудеям дозволялося жити лише в губерніях Правобережжя) призвело до того, що більшість євреїв поселилася у містечках і невеликих містах. На Правобережжі євреї, як і поляки, були розселені спорадично – окремими етнорелігійними громадами. Основу єврейської соціальної організації становила територіальна громада (кегила), яка зосереджувалася у міських поселеннях та функціонувала незалежно від інших завдяки громадському самоуправлінню (кагал), яке в межах Російської імперії було офіційно скасоване в 1844 р., хоча фактично продовжувало функціонувати [12, с.42]. Через це характерною рисою іудейських релігійних громад було те, що вони не мали чіткої структурованої організації [7, с.134,146]. Після розпуску кагалів уся система громадського самоуправління перейшла до рук рабинату, який забезпечував єдність, взаєморозуміння та взаємодію членів єврейських громад. Рабин був дороговказом єврейських мас в протистоянні офіційній владі та іноетнічному оточенню, зростанню соціальному, релігійному, економічному протистоянню.

Досить високою була релігійна активність єврейського населення в Україні. 1887 р. в містах Подільської губернії діяло 119 синагог і молитовних будинків, в повітах 399 синагог та молитовних будинків. Загалом із всіх культових приміщень єврейські склали 22,5%. По губернії на одне приміщення для богослужіння припадало 628,5 чоловік єврейського населення [21, с.93,96].

На території України проживала невелика кількість вірменів, які формували власні релігійні громади в таких містах як Одеса, Харків, Юзівка, Луганськ, Мелітополь. Вони поділялися на григоріанські, які входили до складу Нахичевано–Бессарабської консисторії, центр якої знаходився у Кишиневі та католицькі, що підпорядковувалися католицькому єпископу Саратова. Демократизм управління Вірмено–григоріанської церкви та великий вплив у її внутрішній організації світського елементу підкреслює той факт, що саме церковне суспільство обирало на загальних зборах священнослужителів згідно з положенням, затвердженим Св. католиком усіх вірмен 1 листопада 1914 року [15, с.349; 14, с.300].

Перші поселення болгар в Україні були засновані вихідцями з с. Флатар біля Сілістри (400 родин) в долині річок Вись і Синюха (1752 р.) – села Ольшанка, Добре та інші Бобринецького повіту Херсонської губернії. В кінці XVIII – перших десятиліттях XIX ст. під час російсько–турецьких воєн болгар масами переселилися у Росію, рятуючись від турецьких репресій щодо християнського населення. Вони заснували великі поселення у південній Бессарабії. На початку 60–х рр. XIX ст. у зв'язку із захопленням значної частини цього регіону Румунією, болгарі позбулися багатьох колоністських привілеїв, наданих ім імператорським урядом, внаслідок чого вони стали переселятися у Надазов'я, заснувавши там 38 поселень (30 тис. чоловік). Згодом там утворилася чимала колонія болгар з центром у Преславі біля Приморська [12, с.40]. Болгари сповідували православ'я, тож їхні релігійні громади були долучені до складу Руської православної церкви.

В останній третині XVIII ст. велика кількість кримських греків переселилася на територію Маріупольського округу. Для задоволення потреб новопривбулого населення було збудовано 24 церкви. Незабаром грецькі парафії було включено до Катеринославської єпархії. 1873 р. в усіх церквах, крім Катериненської було замінено мову відправи служби з грецької на слов'янську. Таким чином влада намагалася прилаштувати життя етнічної меншини до умов державної системи Російської імперії [4, с.83].

Пізніше представники радянської влади на одній з нарад, надаючи характеристику становищу національних меншин в Російській імперії зауважували: «Болгарська та грецька куркульська верхівка внаслідок спільної релігійної приналежності з російським населенням та відомого протекціонізму асимілювалася, а потім шляхом наближення до російської культури, допомагала русифікувати решту середняцького та бідняцького населення» [25, арк. 171].

Найбільшою національною меншиною України були росіяни, які разом з українцями належали до православної церкви. Однак певна їх кількість формувала етноконфесійні групи старообрядців або, як їх ще називали, старовірів. Початок старообрядництва сягає другої половини XVII ст., коли відбувся розкол російської церкви, спричинений церковними реформами московського патріарха Никона. Ця реформа й деякі обрядові зміни наразилися на опір частини духовенства і вірних, які виступили на захист старих обрядів, проти офіційного православ'я, яке підтримувало уряд. Досить швидко офіційна влада почала їх переслідувати. Втікаючи від репресій, старообрядці оселялися на окраїнах Росії та за її кордоном. Українські землі стали одним з осередків розселення російських старовірів, які поділилися на дві течії – попівців та безпопівці. Перші з них визнавали необхідність священників задля здійснення богослужінь та обрядів, не дивлячись на значну участь у церковному житті мирян. Безпопівство виникло після смерті священників старого висвячування. У лавах старообрядців після розколу не було жодного єпископа, за винятком Павла Коломенського, який помер ще в 1654 році і не залишив собі наступника. За канонічним правилам православної церкви без єпископа існувати не може, тому що тільки єпископ має право посвятити священника і диякона. Старообрядницькі священники «дониконівського» поставлення скоро померли. Частина старообрядців, яка заперечила можливість існування «істинного» духовенства, сформувала безпопівський толк [22]. Старообрядці ж, які вирішили в себе залишити священство стали називатися попівцями. Коли старі священники стали померати, було дозволено приймати біглих православних священників, що «покаялися». Саме тому попівці почали називатися ще й біглопопівцями [17, с.125].

Вже в 70–90–х рр. XVII ст. старовіри, тікаючи від переслідувань, прийшли на Чернігово–Сіверщину й оселилися в Стародубі, в селах Біла і Синя Криниця, Замішев, Шеломи. Звідти частина їх переселилася на Правобережну Україну. У XVIII ст. вони з'явилися й на Волині. Переважно це були вихідці з центральних губерній Росії. Вони компактно селилися на території Житомирського, Овруцького, Новоград–Волинського повітів. Як результат уже в кінці XVIII – на початку XIX ст. старообрядницькі громади були досить чисельними в Пилипах, Андрушівці, М'ясовцях Житомирського, Чоловіці Овруцького, Янушівці Новоград–Волинського повітів та в деяких інших населених пунктах краю. В 1912 р. кількість старовірів у Волинській губернії становила 13 тис. чол. [16, с.306].

Економічне зростання та збільшення населення слобод на півночі Гетьманщини, з одного боку, та постійні конфлікти їх із місцевими дідами й українською владою (зокрема на ґрунті збільшення державних податків) спричинилися до того, що, починаючи з середини XVIII ст., частина старообрядців з Чернігівщини (а також із сусідньої Гомельщини) переселилася на мало залюднені простори південної України. Вони оселилися в Ново–Сербії, пізніше Слов'яносербії, а по опануванні Російською Імперією всієї південної України на Херсонщині (зокрема в Бериславському повіті) і Таврії (особливо в Мелітопільському повіті), де 1832 року їх було понад 7 000. Оселення старообрядців на півдні України підтримував уряд, щоб заселити вільні землі, і давав їм на деякий час різні пільги [22].

За правління Миколи I старообрядцям було заборонено приймати нових «біглих» священників, тому в їхньому середовищі виникла думка про заснування власної ієрархії. Тож у XIX ст. в старообрядців постала власна так звана Білокреницька ієрархія, що отримала назву від міста, де проживав першоієрарх [17, с.173].

Згідно Всепідданіший доповіді обер–прокурора Святейшого Синоду за 1903–1904 рр., в Україні проживало більш ніж 185 тис. старообрядців. До 1917 р. старообрядницька громада м. Черкаси Київської губернії була найбільшою громадою Правобережної України. Тут діяло 6 храмів [23, с.46].

Центрами старообрядництва на території сучасної Донеччини стали селище Ольховатка, що офіційно було засноване в 1720 р. вихідцями з Курської губернії та с. Мелекіне. Віруючі старовіри Ольховатки на початку XX ст. становили більш ніж 80% її населення (2614 особи) [10, с.470]. На 1897 р. на території Харківської губернії проживало 2100 старообрядців. Золотий вік старообрядництва припадає на 1905–1917 рр., коли офіційно була дозволена свобода віросповідання. На Харківщині в ці роки активно будуються багаточисельні храми, зокрема в Харкові, Боріві, Гур'ївому Козачці [26, с.162].

Населення України здавна було поліетнічним. До того ж з часу входження українських земель до складу Російської імперії, кількість переселенців та їх нащадків лише збільшувалася, чому сприяла ініційована царським урядом колонізація іноземцями півдня України. Всі релігійні громади, сформовані представниками етнічних меншин українських земель, крім тих релігійних культів, для духовенства яких не була притаманна ієрархічна структура (меноніти, іудеї), на території Російської імперії входили до складу сформованих відповідними релігійними організаціями адміністративно-територіальних одиниць. Релігійні громади, які формували представники православних етнічних меншин включалися до складу Руської православної церкви. Не дивлячись на те, що влада в Росії мала ієрархічний централізований характер, а церква була державною, царська влада намагалася толерантно ставитися до релігійних поглядів представників етнічних меншин українських земель, за умови що ті, хто їх дотримувався, не порушували встановлені владою рамки політичного та економічного життя.

Список використаних джерел

1. Безносів А.И. Религиозная жизнь немецкого населения юга Украины и политика Советской власти (1920–1928 гг.) // Немцы России и СССР, 1901–1941 гг.: Материалы международной научной конференции. – М.: Готика, 2000. – С.329–342.
2. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.). – Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 341 с.
3. Ганзуленко В. Польська католицька громада півдня України в другій половині XIX – на початку XX століття // Поляки на півдні України: історія і сучасність. У 2 т. – Т.2. – Жешов, Київ, Миколаїв: МДГУ ім. М.П. Могили, 2008. – С.164–168.
4. Грецьке Православ'я в Україні. Збірник наукових статей та матеріалів. – К.: Прайм, 2001.
5. Ігнатюша А., Ігнатюша О. Католицька церква на півдні України в 1920–1930-х рр. // Історія релігій в Україні. Матеріали IX міжнародної конференції 11–13 травня 1999 року. Книга I. – Л.: «Логос», 1999. – С.142–144.
6. Ковальчук А. Територіальна динаміка Римсько-католицької церкви в Україні // Історія релігій в Україні. Матеріали IX міжнародної конференції 11–13 травня 1999 року. Книга I. – Л.: «Логос», 1999. – С.166–169.
7. Козерод О. Євреї України в період нової економічної політики (1921–1929 рр.). – К., 2003.
8. Кудряченко А.І., Кулініч І.М., Хохлячов В.В. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення. – К.: Наука думка, 1995.
9. Лиценбергер О.А. Евангелическо-лютеранская церковь и советское государство (1917–1938). – М.: Готика, 1999. – 432 с.
10. Луковенко І. Старообрядницькі поселення на Донеччині // Історія релігій в Україні. Праці X-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року). Книга I. – Л.: «Логос», 2000. – С.469–472.
11. Нариси з історії та культури євреїв України. Видання друге. – К.: Дух і Літера, 2008. – 440 с.
12. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с.
13. Пасечник О.А. Римско-католическая церковь в Каменец-Подольской (Хмельницкой области) в 1920–1941 годах. – Хмельницкий: Издатель ЧП Цюпак А.А., 2009. – 188 с.
14. Пивоварська К. Вірмено-григоріанська церква в Лівобережній Україні в 20-ті роки XX століття // Історія релігій в Україні. Праці X-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року). Книга I. – Л.: «Логос», 2000. – С.299–301.
15. Пивоварська К. Знищення громад Вірмено-григоріанської церкви в Україні за часів радянської влади // Історія релігій в Україні. Праці XI-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2001 року). Книга I. – Л.: «Логос», 2001. – С.347–353.

16. Поліщук Ю. Російські старовіри на Волні (кінець XVIII–XX ст.) // Історія релігій в Україні. Праці X-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року). Книга I. – Л.: «Логос», 2000. – С.305–310.
17. Прозоров Н.А. История старообрядчества. – М.: «Третий Рим», 2002. – 228 с.
18. Религиозные верования народов СССР. Сборник этнографических материалов / Под общ. ред. В.К. Никольского. – Т.П. – М.–Л.: «Московский рабочий», 1931. – 392 с.
19. Рубльова Н. Ліквідація в Україні ієрархії Римо-католицької церкви (кінець 1917–1937 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – №2/4. – С.311–330.
20. Рублева Н.С. Особенности существования немецкой католической общности в УССР (1920–1930-е гг.) // Немцы России и СССР, 1901–1941 гг.: Материалы международной научной конференции. – М.: Готика, 2000. – С.343–351.
21. Слободянюк П.Я. Єврейські общини Правобережної України: Наукове історико-етнологічне видання. – Хмельницький, 2005. – 409 с.
22. Старообрядництво. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Старообрядництво>.
23. Таранець С.В. Російське старообрядство в Україні в XX столітті. – С.43–52. // Доля старообрядництва в XX – на початку XXI ст.: історія та сучасність. Збірник наукових праць та матеріалів / Відпов. ред. та упоряд. С.В. Таранець. – Київ–Куренівка–Чечельник, 2007. – 238 с.
24. Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / НАН України. Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н.С. Рубльова, О.С. Рубльов. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 624 с.
25. Центральний державний архів органів влади та управління України. – Ф.413. – Оп.1. – Од. зб. 372. – 217 арк. Протоколи, доповідні записки, відомості, таблиці про обстеження білоруського населення, культосвітню роботу серед народностей Сходу, проживаючих на Україні, стан роботи серед мало чисельних нацменшостей УССР. – 28 вересня 1928 р. – 22 квітня 1929 р.
26. Черкашин О.Л. Старообрядці Харківщини в умовах становлення радянської влади в 20–30 рр. XX ст. – С.159–168 // Доля старообрядництва в XX – на початку XXI ст.: історія та сучасність. Збірник наукових праць та матеріалів / Відпов. ред. та упоряд. С.В. Таранець. – К.–Куренівка–Чечельник, 2007. – 238 с.

Жолоб М.П. Общини веруючих етнічних меншинств України накануне большевистского переворота 1917 г.

Рассмотрены особенности функционирования религиозных общин, которые были сформированы представителями этнических меньшинств подроссийской Украины в контексте миграционных процессов, проходивших на данной территории до большевистского переворота 1917 г.

Ключевые слова: религиозная организация, религиозная община, этническое меньшинство, иудеи, католики, православные, старообрядцы, протестанты, меннониты, поляки, немцы.

Zholob, M.P. Community of believers of ethnic minorities in Ukraine on the eve of the Bolshevik Revolution in 1917

The features of the functioning of religious communities formed by the representatives of the ethnic minorities of the Russian Ukraine in the context of migration, which took place in the area to the Bolshevik Revolution in 1917.

Key words: religious organizations, religious communities, ethnic minorities, Jews, Catholics, Orthodox, Old Believers, Protestants, Mennonites, Poles, Germans.